

CZY OTTO VON WÄCHTER BYŁ INICJATOREM ARESztOWANIA PROFESORÓW W KRAKOWIE 6 LISTOPADA 1939 ROKU? NOWE USTALENIA NA PODSTAWIE ANALIZY NIEZNANYCH DO TEJ PORY DOKUMENTÓW

Marcin Przegiętka

 <https://orcid.org/0000-0002-6185-5497>

Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie

ABSTRACT

WAS OTTO VON WÄCHTER THE INSTIGATOR OF THE ARREST OF KRAKÓW'S SCHOLARS ON 6 NOVEMBER 1939? NEW CONCLUSIONS BASED ON PREVIOUSLY UNKNOWN DOCUMENTS

It is still unclear, who instigated the arrest of scholars at the Jagiellonian University and the Mining Academy, which occurred in Kraków on 6 November 1939 – two months after the beginning of German occupation of Poland. SS-Sturmbannführer Bruno Müller, the head of task force of German Security Police and Security Service (Einsatzkommando 2/I), who commanded this operation, had been definitely carrying out an order issued by his superiors. The content of this order and the identity of the person who issued it, remain unknown. Some new findings from the German Federal Military Archive in Freiburg im Breisgau let us suppose that the instigator of the arrest of scholars in Kraków was Otto von Wächter, who at that time was the governor of Kraków district, the highest representative of the German occupation authorities in the city, before Hans Frank, the head of the General Government, moved to Kraków on 7 November.

Keywords: „Sonderaktion Krakau”, Jagiellonian University, Mining Academy, German occupation, persecution, Gestapo, General Government.

Słowa kluczowe: „Sonderaktion Krakau”, Uniwersytet Jagielloński, Akademia Górnicza, okupacja niemiecka, represje, Gestapo, Generalne Gubernatorstwo.

Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie nowych ustaleń dotyczących aresztowania uczonych Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ) i Akademii Górniczej (AG), dokonanego w Krakowie 6 listopada 1939 roku. Odnalezione

w Bundesarchiv-Militärarchiv we Fryburgu Bryzgowijskim dokumenty rzucają nowe światło na powody przeprowadzenia tej operacji i pozwalają wskazać Otto von Wächtera, gubernatora dystryktu krakowskiego, jako jej inicjatora.

STAN BADAŃ

Aresztowanie 6 listopada 1939 roku w Krakowie 183 osób¹, w większości profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego (UJ) i Akademii Górniczej (AG) oraz innych uczelni, zajmuje wyjątkowe miejsce zarówno w działaniach okupanta, jak i w historiografii dotyczącej niemieckiej okupacji Polski. Opublikowano wiele relacji osób uwięzionych; wydarzenie i jego konsekwencje analizowano w monografiach i publikowano dokumenty w tej sprawie². Poważną trudność w badaniach nad tym tematem stanowi rozproszona, a przy tym dość jednostronna baza źródłowa. Dysponujemy bowiem licznymi relacjami uwięzionych osób, zachowało się również wiele listów świadczących o interwencjach w ich sprawie, ale zupełnie inaczej wygląda kwestia dokumentów wytworzonych przez sprawców na etapie przygotowań. Akta Tajnej Policji Państwowej (Geheime Staatspolizei, Gestapo), które mogłyby odsłonić kulisy tych wydarzeń i ukazać zamierzenia okupanta, nie zachowały się. Wyjątkiem jest kartoteka osób uwięzionych, z której wiadomo, że aresztowani w ramach „akcji przeciwko profesorom uniwersytetu” zostali objęci „aresztem ochronnym” i na tej podstawie osadzeni w obozie koncentracyjnym³.

Chociaż ogólny kierunek polityki okupanta wobec polskiej nauki i kultury oraz polityki represyjnej stosowanej przez grupy operacyjne Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes, EG) na okupowanych ziemiach polskich jest znany, nie wiadomo, kto podjął decyzję o skierowaniu ostrza terroru akurat przeciwko profesorom krakowskich uczelni. Wielokrotnie relacjonowano narady pod przewodnictwem Reinharda Heydricha, szefa Policji Bezpieczeństwa (Sicherheitspolizei) i Służby Bezpieczeństwa (Sicherheitsdienst) oraz (od 27 września 1939 roku) szefa Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy (Reichssicherheitshauptamt, RSHA), podczas których dowódcy grup operacyjnych zostali poinstruowani o konieczności skierowania represji

¹ Ponadto tego samego dnia, chociaż nie w Collegium Novum UJ, aresztowano wiceprezydenta miasta, dra Stanisława Klimeckiego (na związek z uwięzieniem profesorów wskazuje fakt, że w kartotece aresztowanych podstawa zatrzymania była ta sama). Zob. I. Paczyńska, *Aktion gegen Universitäts-Professoren (Kraków, 6 listopada 1939 r.) i okupacyjne losy aresztowanych*, Kraków 2019, s. 199.

² Wymienię tylko najważniejsze opracowania i zbiory dokumentów: J. August, „Sonderaktion Krakau“. *Die Verhaftung der Krakauer Wissenschaftler am 6. November 1939*, Hamburg 1997; A. Bołewski, *Losy polskich pracowników nauki w latach 1939–1945. Straty osobowe*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989; I. Paczyńska, op. cit.; H. Pierzchała, *Wyrwani ze szponów Państwa-SS. Sonderaktion Krakau 1939–1941*, Kraków 1997; *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939 r.). Dokumenty*, oprac. J. Buszko, I. Paczyńska, Kraków 1995.

³ I. Paczyńska, op. cit., s. 245; H. Pierzchała, op. cit., s. 161.

przeciwko polskiej inteligencji (wymienne stosowano również pojęcie „warstwa przywódcza”). Lecz w ich trakcie nie było nigdy mowy ani o zawężeniu tej grupy do wykładowców akademickich, ani o szczególnym represjonowaniu środowiska uniwersyteckiego w Krakowie. Jak słusznie zwracano uwagę, aresztowani 6 listopada 1939 roku profesorowie nie byli politykami ani wojskowymi, wobec czego nie da się wyjaśnić postępowania władz okupacyjnych jakimkolwiek realnym zagrożeniem z ich strony⁴. Ustalenie, czym się kierowano, podejmując decyzję o ich uwięzieniu, stanowi wciąż aktualny postulat badawczy.

W obecnym stanie wiedzy wątpliwości nie budzi tylko osoba wykonawcy przedsięwzięcia, czyli funkcjonariusza Gestapo, który dowodził akcją aresztowania w Collegium Novum UJ. Już w pierwszych publikacjach na temat „Sonderaktion Krakau” wymieniano nazwisko i stopień służbowy SS-Sturmabführera Müllera (początkowo podawano mylnie, że był SS-Obersturmbannführerem)⁵. Jak wynika z relacji rektora UJ, profesora Tadeusza Lehra-Spławińskiego, wezwanego 3 listopada 1939 roku do siedziby Gestapo przy ulicy Pomorskiej, nic nie zapowiadało późniejszych wydarzeń⁶. Podczas krótkiej rozmowy Müller wymógł na nim zgodę na poprowadzenie 6 listopada wykładu na temat niemieckiego punktu widzenia na naukę i szkolnictwo wyższe i nalegał, aby profesorowie możliwie licznie przybyli na to wystąpienie⁷. Zidentyfikowanie noszącego bardzo popularne nazwisko funkcjonariusza Gestapo Müllera przez wiele lat nie było możliwe. Udało się to dopiero w 1987 roku, gdy swoje ustalenia na ten temat przedstawiła Jolanta Adamska, identyfikując go jako Bruno Müllera⁸, dowódcę Einsatzkommando (EK) 2/I, stanowiącego pododdział I grupy operacyjnej Sipo i SD, które wkroczyło do Krakowa 13 września 1939 roku. Müller, z wykształcenia prawnik, wstąpił do NSDAP i SS w 1931 roku, a cztery lata później został przyjęty do Gestapo – od razu na stanowisko kierownika placówki w Oldenburgu. W 1936 roku objął analogiczne stanowisko w Wilhelmshaven, stając się podwładnym inspektora Sipo i SD w Hamburgu Bruno Streckenbacha, za sprawą którego został przyjęty w tym samym roku do SD. Ostatni awans przed wybuchem wojny Müller uzyskał w 1938 roku, osiągając rangę SS-Sturmabführera. Jego przełożony, SS-Brigadeführer Streckenbach, dobrał go sobie latem 1939 roku jako bliskiego współpracownika w dowodzonej przez siebie EG I, powierzając mu funkcję dowódcy pododdziału. W tym charakterze Müller dał się poznać jako bezwzględny funkcjonariusz aparatu represji. W Cieszynie, gdzie EK 2/I stacjonowało od 3 do 13 września, znęcano się nad Żydami, doprowadzając przynajmniej pięciu do

⁴ S. Gawęda, *Uniwersytet Jagielloński w okresie II wojny światowej 1939–1945*, Kraków–Wrocław 1986, s. 43.

⁵ J. Zaborowski, S. Poznański, *Sonderaktion Krakau. W dwudziestą piątą rocznicę 6 listopada 1939 r.*, Warszawa 1964, s. 53.

⁶ Było to już po decyzji Senatu UJ z 19 X 1939 r. o rozpoczęciu roku akademickiego. Nabożeństwo otwierające rok akademicki miało się odbyć 4 XI, a wykłady planowano rozpocząć 6 XI. Jednak 3 XI Senat UJ zdecydował się na przedłużenie zapisów i przesunięcie rozpoczęcia wykładów na 13 XI, aby nie dawać władzom niemieckim pretekstu do zamknięcia uczelni w razie zorganizowania manifestacji patriotycznych w dniu Święta Niepodległości. I. Paczyńska, op. cit., s. 136, 174–176.

⁷ Ibidem, s. 178.

⁸ Ur. 13 IX 1905 r. w Strasburgu, zm. 1 III 1960 r. w RFN.

śmierci i pałac synagogę⁹. Z kolei w Krakowie Müller zarządził 20 września aresztowanie zakładników – między innymi wiceprezydenta miasta, doktora Stanisława Klimeckiego (zwolniono go 10 dni później, lecz 6 listopada 1939 roku został aresztowany ponownie i dzielił los profesorów¹⁰).

Zapewne rację ma Gabriele Lesser, wnioskując, że Müller, aresztując profesorów, nie działał samowolnie i wykonywał decyzję podjętą na wyższym szczeblu¹¹ (choć nie brak również badaczy pomijających współodpowiedzialność jego zwierzchników¹²). Jednak to, z czyjego polecenia przeprowadził aresztowania, pozostaje w sferze domysłów. Według Jochena Augusta – który opiera się na zeznaniu Waltera Huppenkothena (zastępującego nieobecnego w Krakowie dowódcę EG I, czyli Streckenbacha¹³) – Müller realizował rozkaz z Berlina, nakazujący uwięzienie osób należących do warstwy przywódczej, a Streckenbach miał się o tym rzekomo dowiedzieć po czasie¹⁴. Sam Streckenbach, dowódca Sipo w Generalnym Gubernatorstwie (GG) od jesieni 1939 roku do przełomu 1940 i 1941 roku, przybył do Krakowa jako dowódca EG I już 6 września, ale w październiku i na początku listopada był nieobecny. Do Krakowa powrócił prawdopodobnie na dwa dni przed przyjazdem Franka – 5 listopada¹⁵. Odpowiedzialność za samowolne podjęcie decyzji o aresztowaniu profesorów przypisywał mu zeznający w krakowskim procesie Josefa Bühlera (bliskiego współpracownika Franka, szefa Urzędu Generalnego Gubernatora, a następnie szefa rządu GG) Friedrich Siebert, kierownik Wydziału Głównego Administracji Wewnętrznej w Urzędzie Generalnego Gubernatora (od listopada 1939 roku do sierpnia 1940 roku oraz od lutego do listopada 1942 roku)¹⁶. Z kolei przesłuchiwany po wojnie Streckenbach zapewniał, że inicjatorem aresztowania był nie on, lecz Frank¹⁷. Jego rola, podobnie zresztą jak innych przedstawicieli władz okupacyjnych, w dalszym ciągu

⁹ J. Adamska, *Bruno Müller – wykonawca „Sonderaktion Krakau”*, ZNUJ, „Prace Historyczne” 1987, z. 84, s. 129–133.

¹⁰ I. Paczyńska, op. cit., s. 54–55.

¹¹ G. Lesser, *Leben als ob. Die Untergrunduniversität Krakau im Zweiten Weltkrieg*, Freiburg im Breisgau 1988, s. 27.

¹² F. Cain, *Wissen im Untergrund. Praxis und Politik klandestiner Forschung im besetzten Polen (1939–1945)*, Tübingen 2021, s. 24, 381.

¹³ Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg im Breisgau [dalej: BA-MA], Oberkommando des Heeresgruppe Süd (Oberbefehlshaber Ost), RH 19-I/113, Pismo dowódcy 14. Armii do Naczelnego Dowódcy na Wschodzie, 11 X 1939 r., k. 136.

¹⁴ J. August, op. cit., s. 55.

¹⁵ I. Paczyńska, op. cit., s. 46.

¹⁶ „W r. 1939 złożyłem kurtuazyjną wizytę z okazji objęcia przeze mnie urzędu – dowódcy policji bezpieczeństwa i SD. Był nim Brigadeführer SS Streckenbach. Podczas 5-minutowej wizyty zacząłem rozmawiać również o tym, w jaki sposób policja chce tutaj pracować. Streckenbach oświadczył mi, że reprezentuje on zasadę, że żadnemu Polakowi nie powinien spaść włos z głowy, chyba że popełnił on wykroczenie przeciwko ustawom. Powiedział to ten sam człowiek, który na krótko przedtem bez zawiadomienia mnie o tym polecił tu [w Krakowie – M.P.] zaaresztować profesorów”. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej [dalej: AIPN], Najwyższy Trybunał Narodowy, GK 196/243, Protokół rozprawy – proces przeciwko J. Bühlerowi, 28 VI 1948 r., k. 200–201. Zob. także: K. Radziwończyk, *Zbrodnie generała Streckenbacha*, Warszawa 1966, s. 112–113.

¹⁷ J. Adamska, op. cit., s. 141; *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej...*, s. 18–19.

jest więc niejasna¹⁸. Czesław Madajczyk za pomysłodawcę aresztowania profesorów uważa SS-Gruppenführera Arthura Seyß-Inquarta, który od 2 do 25 października był szefem zarządu cywilnego w okręgu wojskowym Kraków i jednocześnie wyższym dowódcą SS i policji na tym obszarze, a po proklamowaniu GG (26 października) zastępcą generalnego gubernatora. Madajczyk dowodzi, że trudno za prawdziwy powód aresztowania pracowników nauki uznać przygotowanie przez nich rozpoczęcia roku akademickiego, jak oświadczył im Müller, i przypuszcza, że kroki te podjęto w związku z przyjazdem Franka następnego dnia do Krakowa. Inna hipoteza, jaką wymienia, to wcielenie w życie planu zniszczenia polskiej kultury i inteligencji (co jednak nie wyjaśnia, dlaczego masowo aresztowano profesorów tylko w Krakowie ani dlaczego nie poszukiwano pozostałych – nieobecnych na wykładzie). Madajczyk przypuszcza, że aresztowania przeprowadzone 6 listopada stanowiły element szerszego planu, podając przykład Lublina, gdzie Seyß-Inquart pod koniec października 1939 roku zapowiadał niszczenie polskiej inteligencji, a niedługo później, 11 listopada, Gestapo wkroczyło na Katolicki Uniwersytet Lubelski i dokonało aresztowań, jednak na znacznie mniejszą skalę niż w Krakowie¹⁹. Tezę o współodpowiedzialności Seyß-Inquarta, który miał na temat zamiaru uwięzienia profesorów konferować z Himmlerem, przyjmuje również jego biograf Johannes Koll²⁰.

Warto zwrócić uwagę, że przed aresztowaniami do Krakowa przybył Heinrich Himmler, co odnotowuje Jochen August. 27 października znajdował się on w Warszawie, co skutkowało aresztowaniem prezydenta Stefana Starzyńskiego²¹. Następnego dnia przyjechał do Krakowa, gdzie naradzał się z wyższym dowódcą SS i policji w GG SS-Obergruppenführerem Friedrichem Wilhelmem Krügerem, Otto von Wächterem i Seyß-Inquartem²². Gdy 6 listopada 1939 roku zostali aresztowani profesorowie, uwięziono również wiceprezydenta miasta.

Wymieniając głównych podejrzanych, nie sposób pominąć Otto von Wächtera, który do Krakowa przybył wraz z Seyß-Inquartem na początku października 1939 roku i był jego zastępcą w obu funkcjach – zarówno szefa zarządu cywilnego, jak i wyższego dowódcy SS i policji²³, a po proklamacji GG (26 października 1939 roku) został szefem dystryktu krakowskiego (później stosowano tytuł gubernatora). Już 25 października Wächter nakazał zamknięcie szkół średnich i wyższych na podległym sobie terenie, a 10 listopada (a więc już po aresztowaniu profesorów) otrzymał pismo w tej sprawie od ministra nauki, wychowania i oświaty Rzeszy

¹⁸ D. Schenk, *Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora*, tłum. K. Jachimczak, Kraków 2009, s. 175.

¹⁹ C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. I, Warszawa 1970, s. 102–103.

²⁰ J. Koll, *Arthur Seyß-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in den Niederlanden (1940–1945)*, Wien–Köln–Weimar 2015, s. 65.

²¹ C. Madajczyk, *Faszyzm i okupacje 1938–1945. Wykonywanie okupacji przez państwa Osi w Europie*, t. I: *Ukształtowanie się rządów okupacyjnych*, Poznań 1983, s. 149–151; H. Pierzchała, op. cit., s. 151.

²² J. August, op. cit., s. 50.

²³ M. Przegiętka, *Tymczasowa siedziba władz Generalnego Gubernatorstwa. Łódź jako okupacyjny ośrodek administracyjny i siedziba Hansa Franka jesienią 1939 roku*, ZNUJ, „Prace Historyczne” 2022, z. 149, s. 150.

Bernhardta Rusta z kategorycznym żądaniem, aby nie otwierać UJ (pismo to zostało sporządzone 31 października, jednak wysłano je dopiero 4 listopada²⁴). 13 listopada Wächter odpisał Rustowi, że otwarcie UJ „nie wchodzi w rachubę”, i wyjawiał, że już 25 października zarządził „zamknięcie szkół wyższych i średnich w dystrykcie krakowskim”²⁵. Nie wiadomo jednak, czy ta decyzja Wächtera została przekazana rektorowi UJ (nie odnalazłem jej również wśród zachowanych zarządzeń władz okupacyjnych), z kolei próby skontaktowania się rektora UJ z administracją Seyß-Inquarta spęły na niczym²⁶.

W rozważaniach na temat procesu decyzyjnego, którego wynikiem było podstępne aresztowanie profesorów i osadzenie ich w obozie koncentracyjnym, nie zwracano uwagi na możliwość wpływu nieco wcześniejszych wydarzeń w Protektoracie Czech i Moraw na postępowanie niemieckich władz okupacyjnych GG. Gdy 28 października 1939 roku, w rocznicę powstania niepodległej Czechosłowacji, doszło w Pradze do studenckich manifestacji patriotycznych, aresztowano 400 osób. Podczas rozruchów jeden z demonstrantów zginął, a kilkunastu zostało rannych²⁷. Informacje o zajściach trafiły oczywiście do Berlina²⁸. Mogły one odegrać pewną rolę w radykalizacji postępowania okupacyjnych władz niemieckich wobec polskiego środowiska akademickiego (być może na tej podstawie Rust domagał się zamknięcia UJ; niezależnie od tego stosowne instrukcje w sprawie postępowania z profesorami UJ mogli wydać Himmler lub Heydrich albo władze cywilne lub policyjne GG względnie dystryktu krakowskiego). Właśnie wzięcie pod uwagę rozwoju wypadków w Pradze mogło skutkować decyzją o „prewencyjnym” aresztowaniu profesorów UJ, aby zapobiec podobnym wydarzeniom w Krakowie. Natomiast już po aresztowaniu profesorów UJ Niemcy mogli się wzorować na działaniach podjętych w Krakowie, gdy podejmowali kroki wobec czeskiego środowiska akademickiego. Otóż po kolejnych manifestacjach, które odbyły się 11 listopada, Hitler 15 listopada podjął decyzję o zamknięciu czeskich szkół wyższych. Dwa dni później (17 listopada) w Pradze i Brnie przeprowadzono masowe aresztowania – 1200 studentów deportowano do KL Sachsenhausen. Trudno nie zgodzić się z Piotrem Maciejem Majewskim, według którego Gestapo w Protektoracie Czech i Moraw niemal na pewno inspirowało się aresztowaniem profesorów w Krakowie²⁹. Oczywiście w działaniach władz

²⁴ *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej...*, dok. 8 (Koncept pisma Bernharda Rusta, niemieckiego ministra nauki, wychowania i oświaty, do Hansa Franka, generalnego gubernatora dla okupowanych polskich obszarów, z poleceniem niedopuszczenia do rozpoczęcia roku akademickiego w Uniwersytecie Jagiellońskim, Berlin, 31 X 1939 r.), s. 89–91.

²⁵ *Ibidem*, dok. 15 (Pismo Otto G. Wächtera, szefa dystryktu krakowskiego, do niemieckiego Ministerstwa Nauki, Wychowania i Oświaty, zawiadamiające, że podjął już decyzję o zamknięciu szkół wyższych i średnich, Kraków 13 XI 1939 r.), s. 97.

²⁶ I. P a c z y ń s k a, op. cit., s. 164, 172.

²⁷ P. M. M a j e w s k i, *Niech sobie nie myślą, że jesteśmy kolaborantami. Protektorat Czech i Moraw, 1939–1945*, Warszawa 2021, s. 119–122.

²⁸ *Meldungen aus dem Reich. Die geheime Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS, 1938–1945*, Bd. 2, Hg. H. B o b e r a c h, Herrsching 1984, dok. 10 (Berichte zur innenpolitischen Lage, 30 X 1939 r.), s. 409–410.

²⁹ P. M. M a j e w s k i, op. cit., s. 123–124.

niemieckich w Protektoracie Czech i Moraw oraz w GG dostrzec można także różnice: w Pradze i Brnie represje skierowano przeciwko studentom i były one reakcją na manifestacje antyniemieckie, a w Krakowie ostrze terroru skierowano przeciwko profesorom, zamierzając w ten sposób zapobiec demonstracjom.

Wracając do sytuacji pod Wawelem, 10 listopada Wächter na naradzie z Frankiem mówił o prewencyjnym aresztowaniu w Krakowie 120 zakładników przed 11 listopada³⁰. Z notatki w *Dzienniku Hansa Franka* nie wynikało, by był on osobiście odpowiedzialny za podjęcie tych represyjnych działań. Owa wypowiedź nie dotyczy jednak profesorów aresztowanych 6 listopada, jak sugerują niektórzy badacze³¹. Chodzi o uwięzionych trzy dni później (9 listopada) przedstawicieli inteligencji, którzy stanowili bardziej zróżnicowaną grupę niż aresztowani 6 listopada pracownicy nauki: było wśród nich 32 profesorów szkół średnich oraz prawnicy, posłowie i duchowni. Zostali oni osadzeni w więzieniu przy ulicy Montelupich. Część wypuszczono w grudniu 1939 roku, a większość przewieziono do więzienia w Nowym Wiśniczu, skąd zostali zwolnieni w czerwcu 1940 roku, jednak nie wszyscy – część trafiła do KL Auschwitz³². Zachowana w *Dzienniku Hansa Franka* zwięzła notatka z narady 10 listopada w sprawie prewencyjnych działań w związku z 11 listopada nie zawiera żadnej aluzji do uwięzienia profesorów. Na naradzie wypowiadali się również wyższy dowódca SS i policji w GG Krüger, który powiadomił o „specjalnych środkach prewencyjnych” powziętych „we wszystkich miastach, a zwłaszcza w Krakowie”³³, oraz dowódca SS i policji w dystrykcie krakowskim SS-Gruppenführer Karl Zech. Według Kazimierza Radziwończyka i Ireny Paczyńskiej aresztowania przeprowadzone 9 listopada nie miały w rzeczywistości nic wspólnego z prewencyjnymi działaniami w związku ze Świętem Niepodległości – przeprowadzono je, wykonując polecenie wydane przez szefa Urzędu IV (Gestapo) RSHA Heinricha Müllera, który nakazał natychmiastowe aresztowanie w całej Rzeszy osób podejrzewanych o utrzymywanie kontaktów z zagranicą, Żydów, monarchistów, a w GG – „reakcji i szlachty”. Rozkaz ten został wydany w reakcji na nieudany zamach na Hitlera 8 listopada 1939 roku w Monachium³⁴. Jeśli było tak rzeczywiście i 120 osób aresztowano w Krakowie na tej podstawie, to Krüger, Zech i Wächter, zdając relację o prewencyjnych zarządzeniach związanych ze zbliżającym się 11 listopada, wprowadzili Franka w błąd.

³⁰ *Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka*, t. 1: 1939–1942, Warszawa 1970, dok. 5 (Zarządzenia prewencyjne H. Franka w związku z rocznicą 11 listopada, Kraków, 1 XI 1939 r.), s. 87 (ten sam dokument opublikowano również w: *Rok 1939 w dzienniku Hansa Franka*, oprac. P. Kosiński, tłum. V. Grotowicz, Warszawa 2019, dok. 13, s. 77).

³¹ Takie twierdzenie można znaleźć np. w publikacji Philippe’a Sands’a, *Szlak szczurów. Historia ucieczki nazistowskiego oprawcy*, tłum. A. Czwojdrak, Kraków 2022, s. 100.

³² J. Chrobaczyński, *Szkolnictwo krakowskie w latach drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Kraków 1993, s. 57; A. Chwalba, *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2002, s. 170; C. Madajczyk, op. cit., s. 102; I. Paczyńska, op. cit., s. 232–233; J. Waga, *Szkolnictwo miasta Krakowa w latach okupacji niemieckiej 1939–1945*, „Rocznik Krakowski” 1949–1957, t. XXXI (*Kraków w latach okupacji 1939–1945. Studia i materiały*), s. 35.

³³ *Rok 1939 w dzienniku Hansa Franka*, dok. 13, s. 78.

³⁴ I. Paczyńska, op. cit., s. 228–229; K. Radziwończyk, op. cit., s. 106–107.

NOWE USTALENIA

Wächter, obok Himmlera, Heydricha, Krügera, Streckenbacha, Franka, Seyß-Inquarta, Bühlera i Zörnera, jest wprawdzie wymieniany wśród odpowiedzialnych za aresztowanie profesorów³⁵, jednak znane dotychczas dokumenty nie pozwalały na szersze opisanie jego roli w tej sprawie (poza korespondencją z Rustem oraz wydaniem decyzji o zamknięciu szkół średnich i wyższych). Podczas kwerend dotyczących tego tematu przeważnie pomijano filię Archiwum Federalnego we Fryburgu Bryzgowijskim przechowującą dokumenty proveniencji wojskowej (Bundesarchiv-Militärarchiv)³⁶. Znajdują się tam między innymi akta administracji Wehrmachtu z GG, wciąż stosunkowo rzadko wykorzystywane przez polskich historyków. W zespole archiwalnym dowództwa okręgu wojskowego w GG (Wehrkreis Generalgouvernement) natrafiłem na korespondencję między szefem dystryktu krakowskiego Wächterem a szefem sztabu Dowództwa Odcinka Granicznego „Południe” (Grenzabschnittskommando Süd) w Krakowie³⁷, generałem-majorem Karlem Hilpertem. Ze względu na kluczową rolę obu tych funkcjonariuszy władz okupacyjnych konieczne jest przybliżenie ich sylwetek.

Otto von Wächter, syn austriackiego oficera, urodził się 8 lipca 1901 roku w Wiedniu. Z wykształcenia był prawnikiem. Wcześniej zaangażował się w działalność narodowych socjalistów w Austrii – już w kwietniu 1923 roku wstąpił do NSDAP (ponownie wstąpił w 1930 roku), a we wrześniu tego roku został członkiem SA (w 1932 roku przeniósł się do SS). Współorganizował pucz narodowych socjalistów w lipcu 1934 roku, którego celem były obalenie rządu i anshlus Austrii (wówczas zginął kanclerz Engelbert Dollfuss). Po tych wydarzeniach Wächter uciekł do Niemiec i w pełni zaangażował się w działalność SS (a w 1936 roku wstąpił także do SD). Do Wiednia wrócił po włączeniu Austrii do Rzeszy w marcu 1938 roku, stając się bliskim współpracownikiem Seyß-Inquarta, namiestnika Rzeszy w Wiedniu. Od jesieni 1939 roku był szefem (gubernatorem) dystryktu krakowskiego. Z dniem 9 listopada 1939 roku (w rocznicę puczu monachijskiego) został awansowany na SS-Brigadeführera. Na początku 1942 roku przeniesiono go na stanowisko gubernatora dystryktu Galicja do Lwowa. Tam zainicjował utworzenie ukraińskiej ochotniczej dywizji Waffen-SS. Najwyższą rangę uzyskał w maju 1944 roku, gdy Himmler awansował go na SS-Gruppenführera, a w sierpniu tego samego roku dodatkowo

³⁵ J. Adamska, op. cit., s. 142.

³⁶ Archiwum to nie było również wymieniane jako miejsce postulowanych kwerend do tego tematu. Wśród archiwów niemieckich, które powinny zostać objęte badaniami, Czesław Madajczyk wskazywał Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen w Ludwigsburgu, co bez wątpienia jest słuszne i wciąż aktualne w odniesieniu do badań nad okupacją i zbrodniami (z zastrzeżeniem, że wiele akt śledztw przekazano już do miejscowego oddziału Archiwum Federalnego – Bundesarchiv Ludwigsburg). Zob. C. Madajczyk, [rec.] Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939). Dokumenty, *Kraków 1995, wybór i opracowanie Józef Buszko i Irena Paczyńska*, ss. 948, *Uniwersytet Jagielloński*, „Kwartalnik Historyczny” 1996, R. CIII, z. 3, s. 151.

³⁷ Dowódca Odcinka Granicznego „Południe” w Krakowie był gen. artylerii Wilhelm Ulex.

nadał mu stopień generała-porucznika policji. Po wojnie ukrywał się pod fałszywym nazwiskiem i próbował opuścić Europę. Zmarł 14 sierpnia 1949 roku w Rzymie³⁸.

Karl Hilpert urodził się 12 września 1888 roku w Norymberdze i tam uczęszczał do gimnazjum humanistycznego. Po zdaniu matury w 1907 roku odbywał służbę wojskową. W 1908 roku rozpoczął naukę w szkole wojskowej w Monachium, a rok później uzyskał patent oficerski. Służba w czasie I wojny światowej na froncie zachodnim przyniosła mu awans do stopnia kapitana (1917). Po zakończeniu wojny pozostał w armii (dwukrotnie przejściowo przenoszony do Ministerstwa Reichswehry). Kolejne awanse otrzymał w latach 1929 (major), 1933 (podpułkownik) i 1935 (pułkownik), by w kwietniu 1939 roku uzyskać rangę generała-majora. W momencie rozpoczęcia wojny był szefem sztabu IX Korpusu Armijnego. Szefem sztabu Dowództwa Odcinka Granicznego „Południe” w Krakowie Hilpert został 13 września lub 11 października 1939 roku (rozbieżności w aktach personalnych), a 11 stycznia 1940 roku przeniesiono go do rezerwy OKH. Kolejne stanowisko, szefa sztabu 1. Armii, objął 15 lutego 1940 roku. Od października 1940 roku był szefem sztabu Grupy Armii D i w tym charakterze brał udział w inwazji na ZSRS. 1 września 1942 roku otrzymał awans na generała piechoty. Później został dowódcą Grupy Armii w Kurlandii (od kwietnia 1945 roku) i było to ostatnie stanowisko, jakie piastował. 8 maja 1945 roku otrzymał awans na generała-pułkownika. Zmarł w niewoli w ZSRS³⁹.

4 listopada 1939 roku szef sztabu Dowództwa Odcinka Granicznego „Południe” w Krakowie Hilpert powiadomił szefa dystryktu krakowskiego Wächtera o zagrożeniach związanych ze zbliżającym się polskim Świętem Niepodległości. Powołując się na „wiarygodne wiadomości”, wskazywał na „kręgi inteligencji, głównie na byłych oficerów (którzy uciekli z niewoli lub wbrew ustaleniom zostali zwolnieni), Żydów i komunistów”, jako potencjalnych siewców niepokoju. Dowodził, że w niektórych miejscowościach „ludność polska zaczyna już ponownie szykanować volksdeutschów”, a nawet że w związku ze świętem narodowym 11 listopada (jako „polskie święto narodowe” wymieniał również 13 listopada) należy się spodziewać „miejscowych zamieszek”. W związku z tym Hilpert prosił szefa dystryktu o „przeciwdziałanie takim niepokojom przez przeprowadzenie aresztowań zakładników i przez ostrzeżenie ludności cywilnej za pomocą obwieszczenia prasowego”⁴⁰.

Wächter odpisał dwa dni później, 6 listopada, informując:

Ze względu na odbywające się 7 listopada b[ieżącego] r[oku] wprowadzenie się generalnego gubernatora do Krakowa, jak również ze względu na polskie święta narodowe (11 i 13 listopada) zarządziłem aresztowanie zakładników w celu zapobieżenia niepokojom. Odstąpiłem od publikowania obwieszczenia do ludności cywilnej. Fakt i cel wzięcia zakładników rozpowszechni się wśród ludności bez wątpienia również bez opublikowania [obwieszczenia – M.P.]. Będące

³⁸ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde, SS-Führerpersonalakten, SSO/213-B; P. S ands, op. cit.

³⁹ BA-MA, Personalunterlagen von Angehörigen der Reichswehr und Wehrmacht, PERS 6/194; PERS 6/299865.

⁴⁰ BA-MA, Wehrkreis Generalgouvernement, RH 53-23/14, Odpis pisma szefa sztabu Dowództwa Odcinka Granicznego „Południe” gen.-maj. K. Hilperta do szefa dystryktu krakowskiego O. v. Wächtera, 4 XI 1939 r., k. 238.

skutkiem takiego obwieszczenia ostrzeżenie ludności wydaje mi się niepożądane ze względów politycznych, a w szczególności z uwagi na politykę zagraniczną⁴¹.

Wächter, przyjmując ostrzeżenie od Hilperta przed możliwymi niepokojami w dniach polskich świąt narodowych (nie zwrócił uwagi na jego pomyłkę i wymienił w tym kontekście także 13 listopada), uznał jednak, że proponowane przez niego środki ostrożności nie będą wystarczające i nakazał przeprowadzenie bezpodstawnych aresztowań, które wykraczały poza procedurę wyznaczenia zakładników. Warto zwrócić uwagę, że Wächter swoje postępowanie wyjaśniał Hilpertowi koniecznością zapewnienia porządku w czasie przybycia Franka na Wawel. Odpowiadał on za przebieg tej uroczystości i do czasu przyjazdu generalnego gubernatora jako szef dystryktu był najwyższym przedstawicielem władz okupacyjnych w Krakowie. 29 października na spotkaniu z Frankiem w Łodzi „złożył relację na temat środków, jakie zostały przedsięwzięte, związanych z przeniesieniem się gubernatora generalnego i jego sztabu”⁴². Nie wiemy, czy i jakie instrukcje otrzymał wtedy od Franka (poza jego poleceniem, aby na msze święte na Wawelu nie dopuszczać osób świeckich)⁴³.

Z perspektywy późniejszych międzynarodowych reperkusji dla Niemiec, wynikających z uwięzienia w KL Sachsenhausen znacznej liczby profesorów UJ i AG, tłumaczenia Wächtera o odstąpieniu od rozplakatowania ostrzeżenia dla ludności i obwieszczenia o wzięciu zakładników brzmią absurdalnie. Czy spodziewał się, że aresztowania odniosą oczekiwany skutek, to znaczy doprowadzą do spacyfikowania nastrojów ludności Krakowa i zapobieżenia demonstracjom antyniemieckim, a jednocześnie wiadomość o nich się nie rozprzestrzeni? Czy oczekiwał, że rodziny uwięzionych profesorów, nie znając powodu zatrzymań, będą bezczynnie czekać i nie podejmą prób nawiązania kontaktu z władzami okupacyjnymi, aby dowiedzieć się czegokolwiek o losie bliskich i doprowadzić do ich uwolnienia?

Jeszcze w dniu aresztowania profesorów Wächter podpisał zarządzenie, w którym nakazywał, aby wszyscy jego podwładni ograniczyli do niezbędnego minimum kontakty z ludnością polską (zakazał wszelkich kontaktów pozasłużbowych). Urzędnikom przypominał, że reprezentują Rzeszę Niemiecką, a Polacy są odpowiedzialni za mordowanie volksdeutsche. Wächter zezwolił na użycie wobec Polaków broni palnej, jeśli będą stawiać opór niemieckim urzędnikom na służbie lub jeśli podejmą próbę wtargnięcia do siedziby władz niemieckich albo jeśli przez swoje zachowanie staną się zagrożeniem dla niemieckiego urzędnika, także poza służbą⁴⁴. Wydaje się, że nieprzypadkowo owo zarządzenie zostało wydane w dniu aresztowania profesorów, gdy wieść o tym rozeszła się po mieście, a rodziny zaczęły dopytywać o los uwięzionych i zabiegać o ich zwolnienie⁴⁵.

⁴¹ Ibidem, Pismo szefa dystryktu krakowskiego O. v. Wächtera do szefa sztabu Dowództwa Odcinka Granicznego „Południe” gen.-maj. K. Hilperta, 6 XI 1939 r., k. 245.

⁴² *Rok 1939 w dzienniku Hansa Franka*, dok. 4, s. 37.

⁴³ Ibidem, s. 39.

⁴⁴ AIPN, Urząd Dystryktu Krakowskiego, GK 98/1, Zarządzenie nr 21 szefa dystryktu krakowskiego, 6 XI 1939 r., k. 16.

⁴⁵ J. August, op. cit., s. 40.

W lakonicznym piśmie do Hilperta dotyczącym aresztowań (zaledwie cztery zdania) Wächter nie ujawnił, kto i w jakich okolicznościach został aresztowany. O tym Hilpert dowiedział się zapewne z innych źródeł. Obaj, zarówno Wächter, jak i Hilpert, wzięli udział w uroczystym powitaniu Franka na Wawelu 7 listopada. Jak wynika z dziennika służbowego generalnego gubernatora, jeszcze tego samego dnia wieczorem naradzał się on z między innymi Seyß-Inquartem, Krügerem, Wächterem i Bühlerem, jednak w zachowanej notatce nie odnotowano, by aresztowanie profesorów stanowiło przedmiot rozmów⁴⁶.

Następnego dnia (8 listopada) Hilpert przygotował pismo do Wächtera, którego pierwszy akapit nawiązuje do ich rozmowy, przeprowadzonej już po aresztowaniu profesorów, być może właśnie 7 listopada. W swoim piśmie Hilpert proponował, aby najpóźniej 15 listopada wypuścić zakładników (nadal był przekonany, że polskie święto narodowe przypada nie tylko 11, lecz również 13 listopada) i wyjawić im powód uwięzienia. Zwrócenie przez niego uwagi na konieczność uwolnienia aresztowanych świadczy o tym, że najprawdopodobniej zdawał sobie już sprawę, że Gestapo może mieć wobec nich inne zamiary. Zapewne wiedział również, że aresztowaniami przeprowadzonymi 6 listopada objęto profesorów (a nie na przykład oficerów, jak sam proponował) – zastrzegł, że jeśli aresztowania te są spowodowane innymi przesłankami – jak „eliminacja i »likwidacja« polskiej inteligencji”, które określił jako „środki polityczne”, to Wehrmacht nie chce mieć z tym nic wspólnego. Krytycznie oceniał postępowanie Gestapo, pisząc:

wydaje się praktyczne, aby w przyszłości jako zakładników nie wyznaczać jednostronnie tylko spośród wykształconych i znajdujących się na wysokich stanowiskach starszych mężczyzn, lecz przynajmniej w równych częściach także spośród kręgów prostych ludzi i młodzieży. Tylko w ten sposób szerokie masy ludności będą zainteresowane utrzymaniem porządku⁴⁷.

Dodał, że uważa za błąd nieopublikowanie obwieszczenia o przyczynach aresztowania zakładników (i okresie trwania tego aresztu), ponieważ w ten sposób ludność cywilna poznałaby logikę władz okupacyjnych i byłaby świadoma ewentualnych konsekwencji (co, jak sugerował, zapewniałoby spokój okupantowi w przyszłości). Hilpert opowiadał się za dotrzymywaniem danego słowa: uważał, że jeśli nie dojdzie do niepokoju, zakładnicy powinni zostać zwolnieni. Na swoje pismo z 8 listopada nie dostał od Wächtera odpowiedzi (lub ewentualnie dokument taki się nie zachował). Nic nie wskazuje, by sprawę aresztowania profesorów omawiano 14 listopada na spotkaniu u Franka, w którym poza Hilpertem uczestniczyli również Wächter, Bühler, Seyß-Inquart i Maximilian du Prel, szef Wydziału Prasy i Propagandy w Urzędzie Generalnego Gubernatora⁴⁸.

Z cytowanego wyżej pisma wynika, że Hilpert domyślał się już, że profesoriowie nie zostali uwięzieni jako zakładnicy, lecz jako więźniowie polityczni, objęci

⁴⁶ *Rok 1939 w dzienniku Hansa Franka*, dok. 10, s. 64.

⁴⁷ BA-MA, Wehrkreis Generalgouvernement, RH 53-23/14, Odpis pisma szefa sztabu Dowództwa Odcinka Granicznego „Południe” gen.-maj. K. Hilperta do szefa dystryktu krakowskiego O. v. Wächtera, 8 XI 1939 r., k. 246–247.

⁴⁸ *Rok 1939 w dzienniku Hansa Franka*, dok. 14, s. 83.

aresztem ochronnym. Takie złudzenia mieli zresztą sami aresztowani, spodziewając się, że po 11 listopada odzyskają wolność⁴⁹, przynajmniej do czasu, gdy 9 listopada wywieziono ich z Krakowa. Zostali przewiezieni do Wrocławia, co definitywnie rozwiało nadzieje na szybkie uwolnienie. Jak twierdzi Jochen August, jest prawdopodobne, że o wyborze aresztu w tym mieście zdecydowała obecność w Krakowie 8 listopada 1939 roku Ericha von dem Bach-Zelewskiego, wyższego dowódcy SS i policji we Wrocławiu, który brał udział w naradzie z Krügerem i Streckenbachem. Prowadzone rozmowy dotyczyły wysiedlania Polaków i Żydów z ziem wcielonych do Rzeszy i wywożenia ich do GG. Chociaż protokół z narady w sprawie wysiedleń na to nie wskazuje⁵⁰, nie można wykluczyć, że „przy okazji” omawiano również sprawę aresztowanych dwa dni wcześniej uczonych i podjęto decyzję o skierowaniu ich tymczasowo do Wrocławia⁵¹. Kilkanaście dni później, 28 listopada, aresztowanych przewieziono do KL Sachsenhausen.

Co ciekawe, tego samego dnia co odpowiedź dla Wächtera, 8 listopada, Hilpert wysłał sprawozdanie sytuacyjne dla Naczelnego Dowódcy na Wschodzie (Oberbefehlshaber Ost) w Łodzi. Pisał w nim, że „z szefem dystryktu, SS-Oberführerem Wächterem, istnieje dobry kontakt służbowy i pozasłużbowy, regularnie odbywają się konsultacje”⁵², chociaż jak widać z powyższej wymiany korespondencji, stwierdzenie to raczej było robieniem dobrej miny do złej gry, ponieważ „konsultacjom” towarzyszyły poważne nieporozumienia. Hilpert dodał, że „w związku z nadchodzącymi świętami niepodległości (11 i 13 listopada) poproszono o wzięcie zakładników w celach zapobiegawczych i o publiczne ogłoszenie powodów powzięcia tych środków. Zakładnicy zostali aresztowani, lecz obwieszczenie nie nastąpiło ze względu na opinię międzynarodową”⁵³. Jedenaście dni później Hilpert informował Naczelnego Dowódcę na Wschodzie, że wbrew wnioskowi Dowództwa Odcinka Granicznego „Południe” zakładnicy aresztowani w związku ze świętami 11 i 13 listopada nie odzyskali wolności⁵⁴. Swoje ogólne spostrzeżenia na temat funkcjonowania administracji cywilnej w GG (przez to pojęcie rozumiał również działalność policji i SS, nie tylko administrację Franka) Hilpert zawarł w jednym z kolejnych raportów dla Naczelnego Dowódcy na Wschodzie z 19 listopada 1939 roku. Wydaje się, że jego ocena zawiera również wyraźną aluzję do postępowania z aresztowanymi profesorami: „odnosi się wrażenie, że osoby piastujące stanowiska są po części bardzo młode

⁴⁹ J. August, op. cit., s. 48; J. Chrobaczyński, *Szkolnictwo krakowskie w latach drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Kraków 1993, s. 58; K. Radziwończyk, op. cit., s. 105–106.

⁵⁰ *Wysiedlenia ludności polskiej na tzw. ziemiach wcielonych do Rzeszy 1939–1945*, oprac. C. Łuczak, Poznań 1969, dok. 3 (Plany i wytyczne dotyczące wysiedlania ludności polskiej i żydowskiej z tzw. ziem wcielonych do Rzeszy, 8 XI 1939 r.), s. 3–5.

⁵¹ J. August, op. cit., s. 57.

⁵² BA-MA, Wehrkreis Generalgouvernement, RH 53-23/14, Odpis raportu szefa sztabu Dowództwa Odcinka Granicznego „Południe” gen.-maj. K. Hilperta dla Naczelnego Dowódcy na Wschodzie w Łodzi, 8 XI 1939 r., k. 251.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, k. 331.

i niedoświadczone: są przekonane, że wszystkie problemy można rozwiązać za pomocą bezwzględności”⁵⁵.

Omawiana korespondencja Hilperta z Wächterem mogłaby dać prostą odpowiedź na pytanie o to, kto odpowiadał za podjęcie decyzji o uwięzieniu profesorów w Krakowie 6 listopada 1939 roku. Wächter napisał wyraźnie, że to on zdecydował o aresztowaniach i polecił nie ogłaszać publicznie, dlaczego je przeprowadzono. Jednak sprawa nie jest tak oczywista, jeśli pamiętamy, że Müller wymusił na rektorze UJ spotkanie z uczonymi 3 listopada. Czy już wtedy (a więc przed ostrzeżeniem Hilperta skierowanym do Wächtera z 4 listopada) Gestapo zamierzało z własnej inicjatywy aresztować naukowców, którzy przybędą na spotkanie? A może spotkanie miało służyć innemu celowi (jakiemu?) i dopiero Wächter podjął decyzję, by je wykorzystać do przeprowadzenia aresztowań? Ponieważ nie wiemy, jakie polecenia Wächter przekazał Gestapo (oraz kiedy i komu), pytania te pozostają bez odpowiedzi.

Chociaż analiza odnalezionych dokumentów nie pozwala ustalić, jak wyglądał cały proces decyzyjny (znamy tylko jego wycinek) i kto poza Wächterem odegrał kluczową rolę w sprawie aresztowania profesorów, można jednak pokusić się o wyciągnięcie pewnych wniosków. W sprawie tej widać wyraźnie, że niemieckie władze okupacyjne nie były monolitem, który konsekwentnie realizował przygotowany wcześniej plan. Polityka okupacyjna stanowiła wypadkową doraźnych działań podejmowanych do pewnego stopnia niezależnie od siebie przez ośrodki władzy: SS i policję, administrację cywilną i Wehrmacht. Do tego należy dodać rozróżnienie na instrukcje i polecenia przekazywane z Berlina oraz decyzje podejmowane na miejscu – na okupowanych ziemiach polskich. Na przykładzie uwięzienia krakowskich profesorów widać wyraźnie, że inicjatywa wzięcia zakładników – chociaż bez wskazania środowiska nauczycieli akademickich – wyszła od okupacyjnych władz wojskowych, a w zradyzalizowanej postaci została przekazana przez administrację cywilną Gestapo. Odnalezione dokumenty rzucają również nowe światło na cel, jaki szef dystryktu krakowskiego chciał osiągnąć przez uwięzienie uczonych. Wächter uzasadniał je koniecznością zachowania spokoju w związku ze świętem niepodległości i przybyciem generalnego gubernatora na Wawel. W ten sposób potwierdzenie uzyskują intuicyjne wnioski niektórych badaczy, że uzasadnienie podane przez Müllera w trakcie aresztowania (otwarcie UJ bez zgody władz niemieckich) było tylko pretekstem. Warto zwrócić uwagę, że Wächter powzięcie radykalnych działań tłumaczył Hilpertowi chęcią uniknięcia międzynarodowych reperkusji. Wydarzenia kolejnych miesięcy dowiodły, jak bardzo się mylił.

⁵⁵ Ibidem, k. 332.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej
 Najwyższy Trybunał Narodowy
 GK 196/243
 Urząd Dystryktu Krakowskiego
 GK 98/1

Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde
 SS-Führerpersonalakten
 SSO/213-B

Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg im Breisgau (BA-MA)
 Personalunterlagen von Angehörigen der Reichswehr und Wehrmacht
 PERS 6/194
 PERS 6/299865
 Oberkommando des Heeresgruppe Süd (Oberbefehlshaber Ost)
 RH 19-I/113
 Wehrkreis Generalgouvernement
 RH 53-23/14

Źródła drukowane

Meldungen aus dem Reich. Die geheime Lageberichte des Sicherheitsdienstes der SS, 1938–1945, Bd. 2, Hg. H. Boberach, Herrsching 1984.
Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka, t. 1: 1939–1942, oprac. S. Płoski et al., tłum. D. Dąbrowska, M. Tomala, oprac. S. Płoski, et al., tłum. D. Dąbrowska, M. Tomala, Warszawa 1970.
Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939 r.). Dokumenty, oprac. J. Buszko, I. Paczyńska, Kraków 1995.
Rok 1939 w dzienniku Hansa Franka, oprac. P. Kosiński, tłum. V. Grotowicz, Warszawa 2019.
Wysiedlenia ludności polskiej na tzw. ziemiach wcielonych do Rzeszy 1939–1945, oprac. C. Łuczak, Poznań 1969.

Opracowania

Adamska J., *Bruno Müller – wykonawca „Sonderaktion Krakau”*, ZNUJ, „Prace Historyczne” 1987, z. 84, s. 125–153.

- August J., „Sonderaktion Krakau“. *Die Verhaftung der Krakauer Wissenschaftler am 6. November 1939*, Hamburg 1997.
- Bolewski A., *Losy polskich pracowników nauki w latach 1939–1945. Straty osobowe*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989.
- Cain F., *Wissen im Untergrund. Praxis und Politik klandestiner Forschung im besetzten Polen (1939–1945)*, Tübingen 2021.
- Chrobaczyński J., *Szkolnictwo krakowskie w latach drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Kraków 1993.
- Chwałba A., *Okupacyjny Kraków w latach 1939–1945*, Kraków 2002.
- Gawęda S., *Uniwersytet Jagielloński w okresie II wojny światowej 1939–1945*, Kraków–Wrocław 1986.
- Koll J., *Arthur Seyß-Inquart und die deutsche Besatzungspolitik in den Niederlanden (1940–1945)*, Wien–Köln–Weimar 2015.
- Lesser G., *Leben als ob. Die Untergrunduniversität Krakau im Zweiten Weltkrieg*, Freiburg im Breisgau 1988.
- Madajczyk C., *Faszyzm i okupacje 1938–1945. Wykonywanie okupacji przez państwa Osi w Europie*, t. I: *Ukształtowanie się rządów okupacyjnych*, Poznań 1983.
- Madajczyk C., [rec.] Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6 XI 1939). Dokumenty, *Kraków 1995, wybór i opracowanie Józef Buszko i Irena Paczyńska*, ss. 948, *Uniwersytet Jagielloński*, „Kwartalnik Historyczny” 1996, R. CIII, z. 3, s. 149–151.
- Madajczyk C., *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. I, Warszawa 1970.
- Majewski P.M., *Niech sobie nie myślą, że jesteśmy kolaborantami. Protektorat Czech i Moraw, 1939–1945*, Warszawa 2021.
- Paczyńska I., *Aktion gegen Universitäts-Professoren (Kraków, 6 listopada 1939 r.) i okupacyjne losy aresztowanych*, Kraków 2019.
- Pierzchała H., *Wyrwani ze szponów Państwa-SS. Sonderaktion Krakau 1939–1941*, Kraków 1997.
- Przegiętka M., *Tymczasowa siedziba władz Generalnego Gubernatorstwa. Łódź jako okupacyjny ośrodek administracyjny i siedziba Hansa Franka jesienią 1939 roku*, ZNUJ, „Prace Historyczne” 2022, z. 149, s. 147–167.
- Radziwończyk K., *Zbrodnie generała Streckenbacha*, Warszawa 1966.
- Sands P., *Szlak szczurów. Historia ucieczki nazistowskiego oprawcy*, tłum. A. Czwojdrak, Kraków 2022.
- Schenk D., *Hans Frank. Biografia generalnego gubernatora*, tłum. K. Jachimczak, Kraków 2009.
- Waga J., *Szkolnictwo miasta Krakowa w latach okupacji niemieckiej 1939–1945*, „Rocznik Krakowski” 1949–1957, t. XXXI (*Kraków w latach okupacji 1939–1945. Studia i materiały*), s. 23–84.
- Zaborowski J., Poznański S., *Sonderaktion Krakau. W dwudziestą piątą rocznicę 6 listopada 1939 r.*, Warszawa 1964.